

ké analýzy stavu a rozvoja marxizmu. Prednosťou prác akademika Hrušovského bolo a je — a tým sa vyznačuje aj recen-

zovaná kniha — že usilovali o tvorivý teoretický prístup k filozofickým problémom.

Ján Kocka

## NAD PRVOU UČEBNICOU VEDECKÉHO KOMUNIZMU

Nie je snáď ani potrebné odvolávať sa príliš na klasikov marxizmu-leninizmu pri zdôvodňovaní nevyhnutnosti a relatívne samostatnej existencie vedeckého komunizmu ako spoločenskovednej disciplíny s významnými teoretickými a praktickými funkciami. Klodom celého zložitého obdobia po XX. sjazde KSSS v tomto smere bolo, že v procese triezveho prehodnocovania obdobia tzv. kultu osobnosti sa pri hľadaní nových ciest vedy a jej funkcie v spoločenských premenách vyhranila pevná snaha „rehabilitovať“ plne i vedecký socializmus ako organickú súčasť marxisticko-leninského učenia. Jeho funkčná spätosť a značná metodologická príbuznosť s marxistickou filozofiou a politickou ekonomikou, najmä však s marxistickou sociológiou, prispieva významnou mierou k zvýrazneniu komplexného charakteru marxizmu-leninizmu ako celku.

Cesta od konštatovania bytostnej existencie určitej vednej disciplíny k precíznej formulácii jej programu, vnútornej štruktúry, metodologického aparátu i samého miesta v systéme vied nie je ľahká a priamočiara, najmä ak ide o disciplínu, ktorej špecifiká organicky prestupujú všeobecnosť a komplexnosť marxizmu-leninizmu ako celku. Proces vyhraňovania teoretického charakteru vedeckého komunizmu bol a stále je sprevádzaný stretávaním rôznych prístupov redukovateľných v podstate na tzv. historicko-logickú a prevažujúcu logicko-historickú koncepciu. Nebezpečenstvo historického redukcionizmu by však nebolo o nič menej škodlivé ako opačný extrém špekulatívnosti a metafyzickej abstraktnosti. Určité najnovšie skúsenosti, vyjadrené v diskusiách o základnej orientácii najmä politicko-teoretických disciplín zdôrazňujú veľmi správne požiadavku prak-

tického uskutočňovania príslušnej disciplíny, reklamujúcej si pochopiteľné právo na určitú samostatnú vedeckú a teoretickú reprezentáciu.

Tieto ohľady rešpektuje i prvé československé systematické spracovanie rozsiahleho okruhu problémov spoločenskej reality, ktorých teoretická analýza je viac-menej predmetom vedeckého komunizmu.<sup>1</sup> Už dlhší čas vyžadovali potreby sústavného rozvoja pedagogickej, teoretickej a propagandistickej práce v oblasti vedeckého komunizmu (a treba povedať v štádiu prvých krokov marxistickej sociológie) teoreticky ucelený výklad základných problémov a kategórií teórie i praxe výstavby socializmu a komunizmu, včítane zložitých otázok súčasného kapitalizmu. Pred autor-ským kolektívom, zloženým prevažne z pracovníkov katedier marxizmu-leninizmu na vysokých školách, stála vcelku náročná úloha, ako v koncentrovanej podobe, s prihliadnutím k úrovni najnovších poznatkov spoločenských vied a pri rešpektovaní komplexnosti marxisticko-leninskej metódy vyložiť jednotlivé otázky vedeckého komunizmu.

Pracovno-teoretickým východiskom práce kolektívu je vymedzenie vedeckého komunizmu ako „vedy o sociálnej štruktúre, organizácii a riadení spoločnosti na prechode triednej antagonistickej spoločnosti k spoločnosti komunistickej“ (str. 13). Ukazuje sa stále viac, bez ohľadu na postoj

<sup>1</sup> *Základy vedeckého komunizmu*. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava, 1965. Spracoval ako celoštátnu publikáciu autorský kolektív pod redakčným vedením CSc. K. Holého v spolupráci s CSc. J. Šindelkom a A. Flekom. Slovenské vydanie preložil univ. prof. J. Šefránek.

určitej nie veľkej časti teoretikov odmietajúcich uznať samostatnosť nielen vedeckého komunizmu, ale i samej marxistickej sociológie, že najmä v pomere k historickému materializmu, zaoberajúcemu sa svetonázorovými, najvšeobecnejšími a najkomplexnejšími aspektmi a problémami existencie, pohybu a vývinu ľudskej spoločnosti,<sup>2</sup> nejde iba o stupeň zovšeobecnenia, ale že je tu neobyčajne významný moment určitej delby práce medzi jednotlivými disciplínami, ktorých integrácia je jednou zo základných funkcií historického materializmu.

Vzájomnú spätosť vedeckého komunizmu s marxistickou sociológiou, ktorá sa najmä v praxi stáva stále nevyhnutnejšou samozrejmosťou, vyjadruje autor úvodnej časti, prof. Kaláb, tézou o vedeckom komunizme ako „teoretickom jadre marxistickej sociológie“ (str. 28). Takéto poňatie vzájomného vzťahu dvoch marxistických spoločensko-vedných (ak nie vyslovene sociologických) disciplín by vyžadovalo hlbší rozbor, ako sa oň niektorí i naši autori v rôznych súvislostiach pokúšajú.<sup>3</sup> Vyjasnenie vzájomného vzťahu teoreticko-poznávacích stránok vedeckého komunizmu a marxistickej sociológie, samej povahy a najmä miery „sociologičnosti“ poznávania so všetkými predpokladmi a dôsledkami, napr. s vedeckou-výskumnou aparátúrou vedeckého komunizmu, o ktorej sa autor taktiež zmieňuje, nadobúda najmä vo svetle výstavby „vlastnej“ teórie marxistickej sociológie zaujímavú podobu. Z tohto hľadiska sa stáva neobyčajne zložitým, tiež v podstate metodologickým problémom, charakterizovaným ako tzv. sociologizácia vedeckého komunizmu, o ktorom sa v procese vnútornej prestavby vysokoškolskej výučby marxizmu-leninizmu veľa diskutuje.

Nazdávame sa tiež, že v ďalšej, nemenej závažnej otázke vzájomného vzťahu vedeckého komunizmu a historiografie robotníckeho hnutia sa stanovisko stále viac vyhranilo v prospech tzv. logicko-historickej metódy ako organicky vlastnej metódy

vedeckého komunizmu. Táto metóda, rešpektujúca zákonité črty dialektickej metódy ako univerzálnej metódy skúmania skutočnosti, nie je ani historická, ani protihistorická. Postihnutie geneticko-funkčných zákonitostí sociálnej reality predpokladá použitie logicko-historickej metódy skúmania v jednote logického a historického, s ťažiskom na skúmanie štrukturálnych, relatívne stálych vzťahov danej vyvíjajúcej sa sociálnej reality v najvzrelejšom, najvyššom stupni. Preto je logické, že práve so zretelom na kľúčové problémy vývinu teórie i praxe vedeckého komunizmu je v prvej časti, venovanej predmetu a vývinu vedeckého komunizmu, včlenená stať o vývine medzinárodného robotníckeho hnutia a vedeckého komunizmu, ktorá nie je poňatá prísne chronologicky, ale v prevažnej miere problémovo, s rešpektovaním špecifických črt jednotlivých etáp medzinárodného robotníckeho hnutia prakticky až do súčasnosti. Ide o nefrázovitý, skutočne tvorivý prístup k problémom, ktoré sa vyvíjajú oveľa rýchlejšie ako ich adekvátne teoretické vystihnutie. V tom je ostatne jedno z hlavných úskalí z hľadiska aktuálnosti, ale súčasné zníženie rizika z hľadiska nečasovosti celej tzv. historickej, predsa však trvale aktuálnej časti príručky, ktorú autori (nielen snáď zo skromnosti) nenazývajú vysokoškolskou učebnicou.

Spracovanie kapitoly o triednej štruktúre súčasného kapitalizmu (autor prof. J. Klofáč) patrí metodicky i obsahovo k najvydarenejším častiam diela. Je výslednicou plodného autorovho úsilia o tvorivé využitie všeobecných princípov historicko-materialistickej metódy v oblasti vedeckého komunizmu, obohacovanej sociologickými momentmi. Ak diskusia o zložení robotníckej triedy, ktorá prebiehala pred rokmi v *Otázkach mieru a socializmu*,

<sup>2</sup> *Historický materialismus*, Nakladatelství politické literatury, 1965, 109.

<sup>3</sup> Okrem iného máme tu na mysli poňatie formulované V. Wagnerom [Otázky marxistickej filozofie (1964), 4] a Z. Strmiskom [Přehled (1965), 2, 108.]

ukázala neutržateľnosť, určitú obmedzenosť a v určitom zmysle i teoretickú nepoužitelnosť polárneho „modelu“ sociálnej štruktúry kapitalistickej spoločnosti v jej súčasnej vývinovej etape i z hľadiska jej najbližších perspektív, dokumentuje to autor kritickou analýzou tzv. stratifikačných teórií a teórie konfliktu (R. Dahrendorf). Neobmedzuje sa pritom len na zdôraznenie apologetickej funkcie týchto teórií. Otázka hlbšieho sociologického rozpracovania jednotlivých oblastí vedeckého komunizmu je — ako ukazujú pozmatky z tejto kapitoly — trvalou úlohou. Triedy 6 (Revolučná strana robotníckej triedy), 7 (Socialistická revolúcia), 8 (Boj za demokraciu vo vyspelých kapitalistických krajinách), 9 (Roľnícka otázka a socialistická revolúcia) a 10 (Národnooslobodzovacie hnutie a socialistická revolúcia) tvoria relatívne samostatný problémový celok, venovaný tradične ponímaným otázkam „stratégie a taktiky komunistických strán v socialistickej revolúcii“. Sú to otázky neobyčajne komplikované, ktorých teoretické riešenie nemôže nerešpektovať dynamičnosť historickej situácie.

Akokoľvek sa autori vyhýbali učebnicovému spôsobu výkladu (ako je to napr. v kap. 8, snažiacej sa postihnúť i podstatu a historické miesto zvláštností súčasných tendencií k politickej reakcii), nemožno sa ubrániť dojmu, že na niektorých miestach popri určitom schematizujúcom, strnulom poňatí, preceňujúcom napr. silu socialistických ideí (Alžírsko) dochádza k pomerne častému prekryvaniu a rozvláčnosti textu. Je napr. otázne už teraz, ako chápať otázky vývinu národnodemokratického štátu, ktorý sa v našej propagande lacno a svojím spôsobom „dogmaticky“ stotožnil s formou prechodu k socializmu. Výklad vývinových tendencií z hľadiska objektívne pôsobiacich zákonitostí má určité medze, kedy treba dať skôr prednosť skutočnému realizmu pred falošným optimizmom. Všeobecné, „univerzálne“ opisovanie procesu rozpadu koloniálnej sústavy imperializmu ukazuje sa málo účinné a

presvedčivé i vtedy, ak sa používajú v rámci určitých teoretických téz príklady historicky jedinečné. Vyžaduje sa skutočne solídnejšia charakteristika hybných síl národnooslobodzovacích hnutí a revolúcií a predovšetkým solídne stanovisko k ich reálnym možnostiam, momentálnym a dlhodobým záujmom.

I v tejto súvislosti nemožno, pravda, bezo zvyšku vyslovovať kritiku na adresu autorov vo veľkej miere determinovaných nedostatočným stupňom poznania potrebných, ale nie vždy prístupných dokumentu. Analýza dokumentárneho materiálu je neobyčajne zložitá a nemôže byť obsahom jediného súhrnného aktu. Ukazuje sa, že i teória vedeckého komunizmu pracuje často s pojmovým aparátom, ktorý dosť ťažko už môže postihnúť mnohotvárne sociálne procesy, najmä so zreteľom na otázky politickej štruktúry súčasného kapitalizmu. Pritom je, pravda, zrejme, že stanovisko autorského kolektívu nemôže byť „posledným slovom“ riešenia problematiky a že je iba súčasťou dlhodobého procesu metodického i obsahového upresňovania a prehľbovania poznania.

Rozsahom najväčšia je tretia časť knihy, venovaná otázkam socialistickej a komunistickej spoločnosti. Kým v mnohých predošlých častiach bolo možné badať viacej knižnú znalosť kapitalistických spoločenských vzťahov, táto časť poskytuje autorom viac možností využiť výsledky vlastného výskumu a samostatných záverov. To sa prejavuje najmä v trinástej, štrnástej a sedemnástej kapitole, kde autori túto možnosť vedeli využiť. Avšak ani v tejto tretej časti knihy nie je vždy dostatočne uplatnené hľadisko adekvátnej proporcionality empirických faktov a ich teoretického zovšeobecnenia. Napríklad v dvadnásť kapitole zostáva autor niekedy na úrovni všeobecných deklarácií o socializme a komunizme, čo pôsobí dojmom odtrhnutosti niektorých teoretických názorov od skutočnosti a miestami aj určitej umelej vykonštruovanosti problémov.

S niektorými otázkami riešenými v dva-

nástej kapitole sa možno stretnúť znova aj v iných kapitolách. I tu sa ukazuje, že celú knihu bolo možné spracovať v kratšej, koncentrovanejšej podobe. Vedecký komunizmus je teoretickou disciplínou, kde jedným z najväčších nebezpečenstiev rozvoja vedeckej práce je práve nebezpečenstvo deklarovania hotových právd a vykonštruovaná kritika iných teórií. Preto je o to cennejšie, že kapitoly venované triedam, triednemu boju v období prechodu od kapitalizmu k socializmu a prerastaniu spoločenských vzťahov vo vzťahy komunistickej sa usilujú dôsledne vychádzať vo svojich tvrdeniach z výskumu a faktov a nevyslovujú apriórne hotové závery.

Socializmus dokázal úspešne vyriešiť niektoré úlohy svojho vývinu v prvých etapách rozvoja, hoci sa, pravda, ani tu nemohol vyhnúť ťažkostiam z toho, že hľadal nové cesty spoločenského vývinu. V súčasnom období prakticky všetky socialisticke štáty stoja pred úlohou, ktorá je im v určitom zmysle spoločná, totiž ako prekonať svoje vlastné protirečenia, ako ďalej v svojom vývine teraz, keď už nestačí iba nadšenie a odhodlanie budovať socializmus.

V tomto ohľade možno povedať, že teória vedeckého komunizmu stojí pred jednou zo svojich najväznejších úloh: stať sa aktívnym činiteľom v riešení a hľadaní ďalších vývojových ciest socialistickej a komunistickej spoločnosti. Aj keď recenzovaná kniha nemohla všetky tieto otázky dostatočne a uspokojivo zodpovedať, treba v nej oceniť tie časti, ktoré sa zaoberajú analýzou súčasných vzťahov v socialistickej spoločnosti na podklade konkrétneho výskumu. Nie špekulácia nad možnými a prípadne pravdepodobnými vývinovými cestami socializmu, ale analytický rozbor súčasných vývinových možností a tendencií socialistickej spoločnosti je cestou, ako môže byť teória vedeckého komunizmu prínosom v riešení týchto úloh v tesnej spolupráci so sociologickým výskumom a v spolupráci s ekonomickou vedou a ďalšími spoločenskovednými disciplínami.

Je určitým nedostatkom knihy, že práve

v oblasti problematiky riadenia socialistickej spoločnosti sa tu pomerne malá pozornosť venovala niektorým základným problémom uplatňovania teórie o riadení spoločnosti v socializme, niektorým spoločenským dôsledkom kybernetiky. Bude iste potrebné a vhodné, aby pri prípadnej reedícii tejto knihy, keď bude možné upraviť knihu vypustením opakujúcich sa pasáží a niekedy príliš vykonštruovaných úvah o tom, čo by malo byť, sa venovala väčšia pozornosť v spracovaní vplyvu a dôsledkov najnovších vedeckých poznatkov o riadení spoločnosti pre teóriu vedeckého komunizmu a pre prax socialistickej a komunistickej výstavby vôbec.

Týmito otázkam by sa snáď mala venovať väčšia pozornosť najmä v 15. kapitole o strane a systéme politickej organizácie v socialistickej spoločnosti, v ktorej podľa nášho názoru dosť silne prevláda konštatovanie známych teoretických postulátov o strane, štáte, demokracii a spoločenských organizáciách, avšak málo sa tu uplatňuje metóda rozboru daného faktického stavu a kritického posúdenia faktov. Pritom práve problematiku riešenú v tejto kapitole treba považovať za jednu z najvlastnejších vedeckému komunizmu. Nájdeme tu síce podkapitolku (v rozsahu asi jedenapol strany) „Strana a vedecké riadenie spoločnosti“, avšak k riešeniu tejto otázky táto stať prakticky ničím neprispieva a píše sa v nej o problémoch iného charakteru.

Rovnako by bolo treba venovať väčšiu pozornosť nie iba kritike odlišných názorov na socialistickej výstavbu, ale súčasne vecnému porovnávaniu metód socialistickej výstavby v rôznych krajinách. Šírka názorov, ktoré sa hlásia k socialistickým ideám, je dnes už pomerne značná. Aj keď mnohé z nich nezodpovedajú našim súčasným predstavám a názorom o socialistickej teórii, napriek svojej značnej rôznorodosti, a niekedy aj protichodnosti, sú vždy istým prínosom pre prax socialistickej spoločnosti i pre teóriu vedeckého komunizmu.

Niektorým z týchto problémov sa ve-

nuje záverečná kapitola knihy o svetovej socialistickej sústave (autor doc. Josef Merbart, CSc.). Kapitola, ktorá patrí k zdari-nejším častiam knihy, by si vyžadovala širšie poňatie, väčšiu pozornosť v celkovej koncepcii knihy, širší priestor pre autora a teda aj možnosť pre hlbšiu konfrontáciu jednotlivých koncepcií výstavby socialistickej spoločnosti. Tak by plastickejšie vyniklo, že teória vedeckého komunizmu nie je raz prevždy daná a nemeniteľná teória, ale že prechádza procesom svojho neustáleho vnútorného zdokonaľovania, ďalšieho hľadania a objavovania, skúmania a overovania teoretických záverov.

Pomerne väčšiu pozornosť by bolo treba v knihe venovať tiež otázke súčasnej marxologickej i tzv. kryptomarxistickej literatúry, ktorá vychádza v mnohých krajinách v širokom rozsahu. Táto oblasť patrí k tým, ktoré u nás pomerne málo poznáme. V knihe v tomto ohľade existuje určitá nerovnomernosť. Niektorí jej autori venovali značnú pozornosť inej literatúre, prípadne aj polemike s ňou, v kapitolách u iných autorov sa s týmto zjavom nestretáme v dostatočnej miere. Metodická nejednotnosť je spravidla sprievodným zjavom publikácií, ktoré vznikajú ako dielo viacerých autorov. Redakcii knihy sa podarilo niektoré nepriaznivé dôsledky takejto širšej autorskej spolupráce úspešne preklenúť, avšak nie v plnom rozsahu.

Autori sa na mnohých miestach knihy opierajú o skúsenosti zo socialistickej výstavby našej krajiny. To je nesporne kladná črta práce. Treba však ľutovať, že v kapitole o socialistickej kultúrnej revolúcii, ktorá sa pomerne dosť venuje niektorým skúsenostiam našej republiky v tomto ohľade, sa prakticky málo venuje pozornosť zvláštnostiam, ktoré v rozvoji socialistickej kultúry bolo treba riešiť na Slovensku, kde určité procesy rozvoja kul-

túry a výchovy mali svoje špecifické črty (prakticky je tu o týchto problémoch asi 12 riadkov). V tomto ohľade by bolo tiež potrebné pri prípadnom novom vydaní venovať tejto otázke väčšiu pozornosť než v prvom vydaní.

Knihá *Základy vedeckého komunizmu* je pomerne rozsiahla publikácia, a predsa nemohla obsiahnuť všetku problematiku, s ktorou sa vedecký komunizmus zaoberá. Práve preto, že je dielom viacerých autorov, a nie všetky jej kapitoly majú rovnakú metódu spracovania a aj rovnakú hodnotu, mnohé jej časti by si vyžadovali aj osobitnú recenziu.

V každom prípade je však táto kniha dobrým príspevkom k diskusii o širšom okruhu otázok, napríklad o samostatnosti vedeckého komunizmu ako vedeckej disciplíny. Nie je však a ani nemôže byť slovom posledným.

Predložená kniha, napriek mnohým nedostatkom, je významným prínosom k riešeniu a prebojovaniu samostatnosti a spoločenskej funkčnosti politických vied medzi ostatnými spoločenskovednými disciplínami, ktoré si toto uznanie vydobyli skôr.

V tejto súvislosti treba povedať, že nestačí iba písať práce, ktoré by mali učebnicový charakter. Ani jedna vedná disciplína nemôže preukázať svoju životnosť iba tým, že bude reprezentovaná učebnicovým systémom. Je prednosťou tejto knihy, že mnohí jej autori sa usilovali neobmedzovať sa iba na učebnicový štýl, nastoľujú problémy a nie hotové poučky. Všade tam, kde sa to autorom podarilo a kde sa usilovali o nové teoretické pohľady, je kniha tvorivým prínosom, a preto možno jej vydanie privítať ako tvorčí krok k ďalšej diskusii a k ďalšej práci.

Otakar Mošner, Jan Škaloud